

УДК 340

ЦИМБАЛЮК В.С., доктор юридичних наук, старший науковий співробітник,
завідувач відділу теорії та історії інформаційного права
Науково-дослідного інституту інформатики і права
Національної академії правових наук України

НАУКОВО-ДОКТРИНАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ ЩОДО МЕТОДОЛОГІЧНИХ УСТАНОВОК СИСТЕМАТИЗАЦІЇ ЗАКОНОДАВСТВА ПРО ІНФОРМАЦІЮ

Анотація. Пропонуються до розгляду окремі результати дослідження, пов'язані з формуванням науково-доктринальних положень правознавства щодо методологічних установок систематизації законодавства про інформацію.

Ключові слова: право, доктрина, методологія, систематизація законодавства.

Аннотация. Предлагаются к рассмотрению отдельные результаты исследования, направленные относительно на формирование научно-доктринальных положений правоведения касательно методологических установок систематизации законодательства об информации.

Ключевые слова: право, доктрина, методология, систематизация законодательства.

Summary. Article offers to consider the individual results of the study related to the scientific and doctrinal provisions of the legal science on methodological orientations of systematization of information legislation.

Keywords: law, doctrine, methodology, systematization of legislation.

Постановка проблеми. Формування теоретично-правових основ систематизації законодавства щодо інформаційної сфери передбачає визначення науково-доктринальних положень, що становлять базу наукових досліджень. Серед іншого вони також дозволять визначити методологічні установки розуміння систематизації законодавства за відповідним обсягом наукових знань.

Метою статті є висвітлення окремих результатів дослідження щодо науково-доктринальних положень, спрямованих на визначення методологічних установок систематизації законодавства про інформацію.

Виклад основних положень. Перш за все пропонується звернути увагу на адаптування розуміння системного підходу у такому його аспекті, як комплексність у складі правознавства як науки. Для цього пропонується методологічна установка, що з точки зору системного підходу, як його одного із проявів за певними ознаками є саме комплексний підхід. Тобто, з точки зору системного підходу, методологічно, під комплексним підходом пропонується розуміти множину визначених методів, методик, що дозволяють обмежувати об'єктивний ряд компонентів (чинників) суб'єктивно для заданої мети. Такий підхід вважається суттєвим і визначальним для встановлення закономірностей прояву явищ у їх відтворенні, але не творенні. Для подолання обмежень комплексного підходу і системного підходу у дослідженнях окремих проявів суспільних інформаційних відносин пропонується застосування системно-комплексного (чи комплексно-системного) підходу. Такий підхід у своїй основі передбачає можливість формування методології на основі поєднання традицій доктрини і новацій розуміння минулого, сучасного і прогнозування майбутнього суспільного буття за певними критеріями у їх порівнянні.

Зазначене, як методологічна установка, знайшло відображення у працях ряду апологетів теорії систем та системного підходу. Серед них пропонується звернути увагу на дослідження американського вченого Дж. Касти [1]. Автором викладаються

формалізовані принципи побудови моделей багатозв'язних систем різного призначення: економічних, екологічних, лінгвістичних і т.д. Значна увага в книзі також надається застосуванню методів топології при виявленні в системах слабких і сильних зв'язків та дослідженню їх структурної стійкості без зруйнування залежностей. Загальне сприйняття книги Дж. Касти дозволяє сформулювати думку про основну його ідею щодо створення філософського розуміння системного підходу. Вона полягає у тому, що системи формуються як об'єктивно, так і суб'єктивно. Ознакою систем є те, що вони формуються не тільки в арифметичних (двовимірних, лінійних), а й у геометричних (тривимірних) прогресіях. Пізнання явищ як систем можливо шляхом поступового занурення з будь-якої точки дотику до них, з будь-якого чинника дозовано за заданими параметрами як у сферу, або як у коло, площину чи простір його існування. При цьому загальні висновки про властивості певної системи можуть формуватися як за окремою сукупністю (купою) системних чинників, так і за їх множиною. Але множинність властивостей утворює нову якість, не притаманну сукупності цих властивостей.

При формуванні теоретико-правових основ систематизації законодавства для інформаційної сфери з точки зору системного підходу пропонується також застосувати як методологічні установки напрацювання російського дослідника В. А. Карташова. Викладені ним фундаментальні положення розуміння теорії систем сформульовані із сарказмом у назві його монографії “Система систем. Нариси загальної теорії і методології” [2]. Розкриваючи на філософському рівні сутність різних систем, він сформував важливі сторони методології прилаштування явищ у ході діяльності людей до своїх потреб та інтересів. Також автором розкриті основні моменти закономірностей виділення із систем нових на принципі формування критичної маси чинників у явищі (формування на основі материнських систем дочірніх, або формування альтернативних систем до сталих, закритих систем, що у зв'язку із своєю обмеженою здатністю до розвитку не виконують визначених для них функцій). Свою книгу він починає з образної формули цього принципу із вислову А. Ейнштейна: “Як чудово відчуті єдність цілого комплексу явищ, що при безпосередньому сприйнятті здаються розрізненими”.

У контексті розуміння теорії систем пропонується звернути увагу на положення теорії множин. Базисом її є методологічні положення, що сформовані математиками. Так, серед математиків вважається, що наукова формалізація поняття множини з'явилася порівняно недавно, в кінці XIX століття, у зв'язку з роботами Контора (порівняння міцності множин) [3]. На думку окремих дослідників множинність задається правилом чи ознакою, відповідно до визначення, належності чи даних елементів [4]. У теорії множин домінує нечітка логіка (від англ. fuzzy logic), що як науковий напрям бере зачаткування у працях американського вченого іранського походження Лотфі А. Заде (Lotfi A. Zadeh), у 1965 році [5;6]. На відміну від булевої алгебри, де існує лише дві величини (0 та 1, правда чи неправда, так чи ні) у нечіткій логіці існують також перехідні величини (стани), наприклад, великий, малий, негативно великий чи негативно малий, позитивно великий, чи позитивно малий і т.п. У зв'язку з цим основною підставою появи теорії множин стала наявність нечітких і наближених доказів або припущень при описі суспільних процесів, систем, об'єктів.

Далі пропонується викладення як науково-доктринальних положень окремих методологічних установок для розуміння іншого аспекту (чи прояву) системного підходу у праві щодо інформації: комплексно-системного підходу. Для прикладу, з прив'язкою до теми дослідження, під ним пропонується розуміти застосування у єдності, залежно від потреб та інтересів учасників правовідносин методології приватного і публічного права для формалізації норм, правил поведінки у ході

діяльності, пов’язаної з даними, відомостями (як ресурсом для формування інформації) та технологіями їх об’єктивного (реального) прояву.

Також пропонується подати розуміння у цьому дослідженні поняття «доктрина». У першооснові термін «доктрина» (лат. *doctrina*) застосовувався для визначення вчення, теорії, що має відповідну філософську, світоглядну, політичну систему знань, керівних принципів або нормативних формулювань, що дозволяють пізнати та впливати на певні реалії буття в цілому через його окремі сегменти. Зазначений зміст доктрини визначається і у контексті визначення сутності правової доктрини такими дослідниками як: В. Я. Тацій [7, с. 7-8], І. В. Семеніхін [8], М. В. Кармаліта [9] та інші.

У суспільних науках вважається, що поняття «доктрина» має декілька сутностей: 1) система наукових знань, що є відображенням певної теорії; 2) форма нормативно-правового акту відповідного суб’єкта управління певною соціальною системою (державою, суспільством), що відображає його політику у конкретній сфері суспільного життя. Як приклад, можна навести Доктрину інформаційної безпеки України, що була затверджена Указом Президента України від 8 липня 2009 року №514/2009 [10]. Положення її спрямовані на дотримання необхідного рівня безпеки в інформаційній сфері України в конкретних умовах історичного періоду. Вона є основою для: формування державної політики у сфері інформаційної безпеки країни; розроблення проєктів, концепцій, стратегій, цільових програм і планів дій; підготовки пропозицій щодо дальшого системного вдосконалення правової, методичної, науково-технічної і організаційної складових інформаційної безпеки України.

Зазначене розуміння доктрини дозволяє сформулювати судження, що вона є управлінським орієнтиром, функціонально призначеним зняти можливі конфліктні положення при розробці у часі, просторі та колі осіб різних концепцій, стратегій тощо, запобігти всьому тому, що виходить за її положення. У будь-якому випадку доктрина, як нормативно-правовий акт, є відображенням її предтечі: наукової доктрини бачення системних ознак керування суспільним життям, що набули офіційних поглядів. У доктрині також визначаються положення, що встановлюють напрямок керованого суспільного будівництва, чи державного будівництва, підготовки соціуму і його складових до нових перетворень, способів і форм їх проведення. Доктрина відображає потребу суспільства щодо реагування на нові виклики його існування. При цьому основні положення політики держави складаються та змінюються в залежності від суспільного розвитку і коректуються з урахуванням нових наукових досягнень і змісту очікуваних або неочікуваних результатів практики. Але, так чи інакше, політика реалізується відповідно до орієнтирів, визначених у доктрині. У зворотному напрямку, в комплексі, практика політики є відображенням фундаментальних та, відповідно, на їх основі, прикладних наукових досліджень за доктриною, що постійно піддається моніторингу, критичному аналізу дослідниками. Положення доктрини слід відрізнити від догм. У дослідженнях реалізації доктрини і через них формується нова структура знань для подальших напрацювань галузевих теорій, їх засад щодо визначення методологічних положень, у тому числі як установок дослідження на засадах герменевтики практики, що зумовлює нові парадигми у концепціях реформ певної сфери суспільного життя.

Наступним питанням для формування науково-доктринальних положень щодо теорії і практики систематизації законодавства про інформацію є визначення наукового розуміння категорії «методологія». Як свідчать дослідження, у різних джерелах цей термін подається по-різному [11]. Це дає підстави стверджувати про його багатоаспектність та багатофункціональність. Як синтезоване поняття, методологію можна розуміти у визначенні, що запропоновано у тлумачних словниках. Для прикладу, у одному із

тлумачних словників української мови пропонують наступні два формулювання змісту методології: 1. Вчення про науковий метод пізнання й перетворення світу, його філософська, теоретична основа. 2. Сукупність прийомів дослідження, що застосовуються у будь-якій науці, відповідно до специфіки об'єкта її пізнання [12, с. 178].

Застосовуючи положення сучасної теорії систем (розуміння її як множинності факторів, а не їх сукупності), пропонується сформулювати спеціальну галузеву сутність методології інформаційного права у такому розумінні:

1) Вчення про множину наукових методів пізнання, філософська, теоретична його основа для цілеспрямованих перетворень (діяльності) людей у їх суспільних відносинах в інформаційній сфері суспільства як об'єкта (галузі суспільного буття): суспільних відносин, пов'язаних з діяльністю, що зумовлює права, обов'язки, зобов'язання суб'єктів (інформантів, трансляторів, інформованих) щодо інформації;

2) Множина визнаних певним загальною науковців прийомів, підходів дослідження, що застосовуються у різних науках, їх сферах, галузях, напрямках відповідно до специфіки об'єкта (чи предмета) пізнання – інформаційної сфери суспільства (сфери суспільних відносин щодо інформації).

Методологія як категорія застосовується і у практиці, у тому числі у правотворчості. Для прикладу пропонується звернути увагу на застосування змісту методології у нормативно-правових актах.

Так, у пункті 1.2 Порядку погодження органами державної статистики методології та звітної документації, що пов'язані із збиранням та використанням адміністративних даних [13], пропонується визначення методології, як сукупності способів, правил і методів, що встановлюють порядок збирання, опрацювання, аналізу та використання адміністративних даних.

З точки зору сучасного розуміння системного підходу (тобто, не як сукупності, купи, а як множинності, множини взаємопов'язаних складових, що у єдності утворюють нову якість, не притаманну простому додаванню складових), зазначене визначення змісту методології пропонується адаптувати до більшої науково-аналітичної абстракції (у тому числі для цілей систематизації законодавства про інформацію) і подати наступним чином.

Методології як категорія практики правотворення – це множина способів, правил і методів, що встановлюють порядок збирання, опрацювання, аналізу та застосування даних, що набувають ознак знань, а також створення (структуризації) відповідних норм правил поведінки з відповідним відображенням їх у нормативно-правових актах.

У пункті 1.1.2 Вимог до оформлення документації з питань статистичної методології [14], було подано визначення методологічних положень (основ) – як офіційного документу, що висвітлює наукове ствердження, зведення правил, сукупність методів, вихідні, головні положення, що стосуються статистики як галузі знання в цілому або будь-якого з її розділів.

Виходячи з цього визначення, пропонується адаптувати його у формулювання більш широкого системного розуміння, зокрема, у контексті державного управління в інформаційній сфері суспільства.

Методологічні положення (методологічні основи) – це офіційний документ, що висвітлює наукові ствердження, зведення правил, множину методів, вихідні, головні положення (принципи), що стосуються права інформаційної сфери суспільства, його структуризації як галузі знання в цілому або будь-якого з його розділів, частин тощо.

По суті, таким офіційним документом у нашій країні, де системно у історичній перспективі були визначені тогочасні наукові твердження, зведення правил, множина методів, вихідні, головні положення щодо інформаційної сфери суспільства на

законодавчому рівні, можна вважати Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007 - 2015 роки.

Для цілей дослідження пропонується визначення і такої категорії, як «методологічна помилка». Ця категорія застосовується у теорії і практиці у негативному розумінні, зокрема, для прикладу, для оцінки аналізу пропозицій до методологічних положень окремих дослідників, у тому числі тих, що знайшли відображення у нормативно-правових актах, зокрема і стосовно структуризації інститутів інформаційного права та його частин.

Методологічна помилка – це помилка, допущена у неправильному застосуванні або незастосуванні чи неврахуванні певних методологічних положень (зокрема, еkleктики їх) під впливом обмежень у просторі, часі та колі осіб, що зумовлена ентропією (невизначеністю), пов’язаною з обмеженнями доступу до інформації як знань у певній галузі, сфері чи напрямку діяльності людини, соціальних спільнот, або суспільства, держави чи міжнародного співтовариства.

Як приклад методологічної помилки у правознавстві щодо систематизації галузевого законодавства, можна назвати положення Основних засад розвитку інформаційного суспільства в Україні, де поряд з установкою на створення Кодексу України про інформацію було визначено також установку на подальше фрагментарне регулювання окремих суспільних відносин у окремих законодавчих актах. У результаті – немає такого Кодексу, а є лише купа (сукупність) окремих законодавчих актів, що мають юридично конфліктні норми, як фактор стримування (гальмування) розвитку інформаційного суспільства в країні з ризиком породження юридичного хаосу в управлінні державою.

Як приклад подолання такої методологічної помилки, пропонується звернути увагу на практику інших країн. Наприклад, у Франції, для подолання “саженого фрагментарного законотворення, що тягне інфляцію права”, у 1994 році, Жаком Шираком, відразу після вступу на посаду Президента країни, було визначено методологічну установку на кодифікацію галузевого законодавства. Це викликало у подальшому зменшення прийняття спеціальних галузевих законів та підзаконних нормативно-правових актів органами державної виконавчої влади. Фрагментарне законодавство у цій країні, подібно до практики в інших країнах ЄС, у разі потреб практики застосовується переважно для внесення доповнень та змін у редакції раніше прийнятих законів, адаптуючи їх положення до нових технологічних реалій правовідносин. При цьому визначено методологічну установку, як принцип: кодифіковане законодавство це юридично раціоналізоване, упорядковане, ієрархізоване право, що у кінцевій меті робить доступним його для всіх [15]. Саме в Кодексі, як системному законодавчому акті, а не в окремих розрізних актах можливо взаємно пов’язати норми правил поведінки у діяльності на засадах принципу забезпечення співвідношення прав, обов’язків у зобов’язаннях всіх суб’єктів у різноманітних видах визначених за об’єктивними ознаками суспільних відносин.

Наступний термін, що пропонується для розуміння, – метод. Під методом пропонується розуміти – спосіб, підхід, прийом або множина прийомів пізнання природи явища, у тому числі суспільного життя, що застосовуються в певній галузі діяльності (науці, практиці тощо). Слід також зазначити такий термін як “методика”, що тісно пов’язаний із розумінням змісту методології та методу. Під методикою пропонується розуміти – множину взаємопов’язаних методів пізнання й перетворення світу (зокрема, у інформаційній сфері суспільства), галузі, напрямку суспільної діяльності (у тому числі пов’язаної з інформацією) на певній визначеній філософській, теоретичній основі.

На цих теоретичних засадах пропонується перейти до розкриття сутності та змісту розуміння методології інформаційного права, що визначає спрямованість і доктринальні положення систематизації законодавства України про інформацію.

З точки зору системного підходу, пропонується розгорнуте розуміння методології, у розумінні основи для єдності теорії і практики інформаційного права. Її пропонується викласти як множину знань, поглядів про наукові методи пізнання й перетворення світу у інформаційній сфері суспільних відносин, його філософську, теоретичну основу, а також множину прийомів дослідження, що застосовуються дослідниками відповідно до специфіки предмета – інформації, конкретної інформаційної діяльності (за видами, напрямками тощо), її технологій, як об'єктів пізнання суспільних відносин та їх відображення у правах і обов'язках суб'єктів.

Формування системних ознак методології інформаційного права пропонується розпочати з розгляду юридичної природи та розвитку комплексних ознак методології публічного права. При цьому розуміння методології публічного права розглядається у змісті конкретної доктрини теорії права як основи всіх складових правознавства. Його засади умовно поділяються на галузі за провідними методами реалізації правовідносин: імперативного (формування приписів, заборон та дозволів уповноваженими органами державної влади) та диспозитивного (юридичного визначення суспільного статусу сторін у відносинах).

При цьому не виключається розуміння методології права і у змісті доктрин теорії приватного права щодо інформаційної сфери суспільства: це природні суспільні відносини до інформації між суб'єктами на їх розсуд, що визначаються на принципах юридичної незалежності, самостійності й особистої ініціативи сторін; та у спосіб, що визначений, або не визначений чи не заборонений нормами публічного права.

Доктринальні положення систематизації законодавства про інформацію мають функцію забезпечити визначення суспільного консенсусу у праворозумінні для правотворчості, правозастосування, правовій освіті у суспільстві щодо інформації як об'єкта різних видів, напрямків, галузей, сфер, сегментів, секторів соціальної діяльності у вигляді правовідносин.

Ще однією методологічною помилкою можна вважати думку окремих дослідників[16], що у правознавстві має бути єдина, незмінна доктрина законодавчого визначення та регулювання в інформаційній сфері суспільства України. Доктрина – це результат формалізованих знань на певному історичному етапі їх виникнення. Тобто методологічною установкою систематизації законодавства країни має бути не прагнення формування догм, а діалектичний підхід – поступове формування поглиблених знань, що базуються на основі теорії ієрархічних систем. Тоді і державна політика у інформаційній сфері суспільства не буде знаходити відображення у полісистемності, ситуативності, декларативності, фрагментарності, розпорошеності.

Нині, як методологічну помилку, а не досягнення, слід розглядати практику, коли нормативно-правовий масив щодо інформаційної сфери суспільства, у формі законодавства та підзаконних нормативно-правових актів органів державної влади (на публічно-правовому рівні), налічує близько чотирьох тисяч джерел [1, с.8]. Те, що вважалося у минулому перевагою і засобом оперативного (швидкого, поточного) реагування на суспільні зміни в інформаційному просторі через методологію адміністративного права, нині, у деяких випадках, проявляється як недолік. Адміністративно-правова методологія за своєю природою, як прояв державного управління, призначена чітко визначати правила поведінки кожного через приписи, заборони, дозволи. З історії людства відомо, що застосування виключно адміністративно-правової методології регулювання суспільних відносин створює умови для формування таких державно-політичних негативних проявів як тоталітаризм, абсолютизм і т.п., що зводить людину, громадянина до статусу об'єкта – чийогось

ресурсу, подібно до інших ресурсів (природних, технічних, фінансових, виробничих тощо). У результаті виникає суспільна загроза до розпаду державного устрою через повстання, революції, заколоти тощо саме тих, кого вважали об'єктами.

На противагу такій загрозі людство у своїй історії існування відпрацювало методологію самозбереження – множину засобів, способів, методів протидії тому, що веде до порушення у ньому балансу потреб та інтересів суб'єктів у їх спільноті. Перш за все це визнання того, що у державі створюється велика сукупність (купа) нормативно-правових актів, у тому числі законодавчих, що їх важко досягнути як систему більшості людей з середнім рівнем розумового розвитку, у результаті чого не тільки люди (громадяни) у спільноті нігілістично ставляться до права, але і можновладці та судді. Як ознаки прояву цього – деградації суспільних відносин. Право базується на віковому усвідомленні окремих проблем як типових, у суспільній історичній пам'яті різних народів. Саме суспільна історична пам'ять народу, перш за все, через еліту (наукову, політичну), дозволяє визначати певні закономірності для підтримання безпеки кожного у рівновазі норм правил поведінки, що дотримуються кожним.

При цьому визначаються принципи, що дозволяють формувати подальше безпечне існування будови суспільства, управління ним, його представниками у формі такої організації суспільства як держава. Такі принципи знаходять вираз у системі відповідних нормативно-правових актах. Можливо, не випадково у ряді слов'янських народів розуміння закономірностей суспільного життя асоційовано у назві відповідних нормативно-правових актів – у категорії “закон” (закодований норматив). Для того, щоб якимось чином відмежувати сутність закону суспільного життя від юридичного нормативного акту під такою ж назвою, сформувалася традиція у суспільстві писати його з великої букви – Закон. При цьому одному із таких Законів надається статус основного. У правознавстві такий Закон має назву Конституції. Саме Конституція країни як Основний Закон, визначаючи у правових нормах принципи суспільних відносин, створює методологічну основу, засади для співвідношення потреб та інтересів людей у їх спільному житті, незалежно від їх правового статусу, особливо якщо такий статус здобувається особою через відповідний державний орган влади.

Більш розширено у практичній площині науково-доктринальні положення щодо методологічних установок систематизації законодавства про інформацію знайшли висвітлення у окремих публікаціях автора раніше¹⁸.

Висновки. Повернення громади, суспільства, що претендує на самостійну державність до, здавалося б, прописних з точки зору теорії права, науково-доктринальних положень щодо методологічних установок, зокрема пов'язаних із систематизацією законодавства про інформацію, як істин, дозволяє сформувати певний консолідований правознавчий світогляд стосовно розуміння інформаційної функції права в цілому та частково – функцій системи права, а також правової системи для забезпечення життєдіяльності інформаційної сфери суспільства.

Нині у правовій науці сформовано розуміння межі застосування правової методології у визначенні та регулюванні суспільних відносин щодо інформації на рівні законодавства за парадигмою фрагментарності, ситуативності, як першого етапу прояву державної політики в інформаційній сфері суспільства, що формується в умовах колективної невизначеності.

Настав час перетворення концептуально визначених наукових знань у масову практику, у тому числі через освіту і просвіту. Для підтримки безпеки суспільства у різноманітних просторах інформаційної його сфери, зменшення прояву викликів, ризиків, у тому числі прояву волонтаризму у адміністративній діяльності держави і відображення його у законодавстві, пропонується звернути увагу на принцип, що визначає правовий порядок

суспільного життя: методологія кодифікації галузевого законодавства – вища форма його систематизації в державі. Це повною мірою стосується і до кодифікації законодавства України про інформацію, зокрема створення Кодексу України про інформацію.

Використана література

1. Касти Дж. Большие системы. Связность, сложность и катастрофы: Пер. с англ. / Дж. Касти – М.: «Мир», 1982. – 216 с.
2. Карташев В. А. Система систем. Очерки общей теории и методологии. / В. А. Карташев. – М.: «Прогресс-Академия», 1995. – 325 с.
3. Колмогоров А. Н. Элементы теории функций и функционального анализа / А. Н. Колмогоров, С. В. Фомин. – М.: Наука, 1981. – 542 с.
4. Глушков В. М. О системной оптимизации / В. М. Глушков // Кибернетика. – 1980. – № 5. – С. 3-5.
5. Заде Л. А. Тени нечетких множеств / Л. А. Заде. // Проблемы передачи информации. – 1966, том II, вып. 1. – С. 37 – 44.
6. Турксен И. Б. О вкладе Лотфи Заде в современную науку и научное мировоззрение / И. Б. Турксен // Новости искусственного интеллекта. – 2001. – №2-3. – С. 12-15.
7. Правова система України: історія, стан та перспективи: у 5 т. // Т. 1. Методологічні та історико-теоретичні проблеми формування і розвитку правової системи України. / за заг. ред. М. В. Цвіка, О. В. Петришина. – Х. : Право, 2008. – 728 с.
8. Семеніхін І. В. Правова доктрина: загальнотеоретичний аналіз / І. В. Семеніхін; наук.ред. О.В.Петришин. – Х.: Юрай, 2012. – 88 с. (серія «Наукові доповіді»; вип. 2).
9. Кармаліта М. В. Правова доктрина – джерело (форма) права: автореф. дис...к.ю.н...12.00.01 / М. В. Кармаліта. – К., 2011. – 21 с.
10. Доктрина інформаційної безпеки України: затверджена Указом Президента України від 8 липня 2009 року № 514/2009. Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/514/2009>.
11. Керимов Д. А. Методологія права (предмет, функції, проблеми філософії права) : Монографія. 2-е изд. / Д. А. Керимов. – М.: Аванта+, 2001. - 560 с.
12. Новий словник української мови. Том. 2 / укладачі В.Яременко, О.Сліпушко. – К.: «АКОНІТ», 2007. – 926 с.
13. Порядку погодження органами державної статистики методології та звітної документації, що пов'язані із збиранням та використанням адміністративних даних: Затверджений Наказом Держкомстату від 30 січня 2009 року № 33, зареєстровано в Міністерстві юстиції України 20 лютого 2009 року за № 163/16179. Режим доступу <http://www.raga.gov.ua>.
14. Вимоги до оформлення документації з питань статистичної методології: затверджені Наказ Державного комітету статистики України від 27 липня 2007 року №281. Режим доступу <http://www.raga.gov.ua>.
15. Кабріяк Ремі. Кодифікація. – М. : Статут, 2007. – С. 136, 410, 473-474.
16. Баранов О. А. Пріоритетні напрями розвитку інформаційного права в Україні / О. А. Баранов // Держава і право. Випуск 52. – К.: ІДП НАНУ, 2011. – С. 211-217.
17. Розробка проекту Концепції кодифікації інформаційного законодавства України та проект Концепції кодифікації інформаційного законодавства України // Інформація і право. – 2012. №1 (4). – С. 5-14.
18. Цимбалюк В. С. Інформаційне право: концептуальні положення до кодифікації інформаційного законодавства: монографія. / В. С. Цимбалюк. – К.: «Освіта України». 2011. – 426с